

УДК 373.2.015.31:39-047.22

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-105-1-58-67>

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

С. А. Іванчук

ORCID 0000-0002-9655-0634

Н. М. Георгян

ORCID 0000-0003-2750-210X

Україна перебуває в динамічному просторі, в якому відбувається постійне змішування культур, що породжує проблему етнокультурної ідентичності людей, які проживають на її території, адже українці сприймають національність через культуру.

У статті дано визначення понять «культура», «етнічна культура», «етнопедagogіка».

Виокремлено два важливих розділи етнопедagogіки: національний зміст (власне етнокультура і загальнолюдські знання, що розглядаються саме в її ракурсі) і етнічно зумовлені методи виховання (методичне забезпечення, яке дозволяє найкращим чином враховувати психологічні особливості сприйняття і мислення представників етносу).

Визначено поняття етнокультурної компетентності дошкільника (інтегративна властивість особистості, що поєднує знання про виникнення, розвиток та етнокультурну самобутність рідного народу, а також мотиви, почуття, цінності, уміння, які доцільно реалізуються в практичній життєдіяльності із збереження та примноження української етнокультури). Обґрунтовано сутність і структуру етнокультурної компетентності дошкільника (пізнавальний компонент: інтерес до пізнання народної культури, оволодіння знаннями про культуру свого етносу та етнокультурні традиції дітей – друзів, сусідів – представників національних спільнот відповідно до вікових умов; емоційно-ціннісний компонент: потреба в збереженні її здобутків етнокультури, позитивне реагування і повага до різних чинників етнокультури; діяльнісний компонент: входження в етнокультурне середовище, вибір форм толерантної взаємодії в умовах поліетнічного складу народу).

Описано три етапи, які проходить особистість під час формування етнокультурної компетентності, що умовно можливо співвіднести зі ступенями навчання

Ключові слова: культура, етнічна культура, етнопедагогіка, етнокультурна компетентність, діти дошкільного віку.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В умовах відродження концепції особистості, яка ґрунтується на ідеях природовідповідності, культурної доцільності індивідуально-особистісного розвитку, значущої цінності у сфері освіти набуває культура. Інтерес до феномену культури визначається багатьма обставинами: прагненням виявити потенціал культури, її внутрішні резерви, відшукати можливості її активізації.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Над проблемою структури та характеристики складових етнічної культури працювали в різні часи відомі теоретики етносу та культурологи С. Алексеев, С. Арутюнов, Ю. Бромлей, Л. Гумільов, В. Козлов, С. Маркарян та ін. Окремим напрямом досліджень є розробка умов, методів, засобів етнокультурного виховання особистості (А. Богущ, Н. Гавриш, О. Долинина, Н. Лисенко, Л. Маєвська, Н. Сивачук та ін.).

Мета статті – проаналізувати сутність і структуру етнокультурної компетентності дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того щоб дати визначення поняття «етнокультурна компетентність», слід проаналізувати тлумачення категорій, на яких ґрунтується це поняття, а саме: «культура», «етнічна культура», «етнопедагогіка».

Зазначимо, що термін «культура» має латинське походження і спочатку це слово означало «обробіток землі», її культивування, тобто зміни природи під впливом людей. З часом поняття «культура» набуває більш широкого смислу. У зв'язку з розвитком матеріальних і духовних надбань людства до цього визначення додаються такі поняття як «виховання», «освіта», «розвиток».

У сучасній науці культура у найзагальнішому вигляді визначається як сукупність створених людиною матеріальних і духовних цінностей, а також система історично сформованих знань, ідей, соціальних норм, що відображають активну творчу діяльність людей в освоєнні світу і спрямовані на врегулювання суспільних відносин. Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння будь-якою галуззю знань чи діяльності (культура виробництва, моральна, естетична культура, культура побуту тощо). Специфіка культури як якісної характеристики духовно-практичного освоєння людиною світу

(зовнішнього та власного, внутрішнього) відбивається у тому, що вона (культура) свідчить, в якій мірі людина стала для себе та інших людиною, як вона відчуває та усвідомлює себе такою. Власне, культура й робить людину людиною. Інакше кажучи, культура є якісною характеристикою розвитку суспільства (Нікіщенко, 2004, с. 4).

Етнологи розглядають культуру як спосіб людської діяльності. Зокрема, Ю. Бромлей (1997) зазначає, що саме в культурі, як способі людської діяльності, зосереджені всі основні особливості етнічних одиниць, котрі відрізняють їх від представників інших етнічних спільнот. За такого підходу етнознакові функції культури є неминуче пов'язаними з поняттям «спосіб виробництва». Це, в свою чергу, спричиняє ототожнення етнічного й соціального, надає останньому перевагу над першим. Оскільки людська діяльність не має субстанційного характеру щодо всіх етапів антропосоціогенезу, тому вона не може бути ідеальною парадигмою осягнення феномена етнічності. Таку особливість, на думку Є. Бистрицького, І. Варзара, В. Іванова, С. Кримського, В. Крисаченка, Б. Попова та ін., має культура як спосіб буття того чи іншого народу.

М. Степико (1999) вважає, що чинником цілісності етнічного буття є внутрішня єдність культури. Вона детермінує етнічну ідентичність як колективний феномен, тому в межах певної культури здійснюється однакове «прочитування» членами спільноти інформації, закладеної в її компонентах. Це програмує однаковість поведінки представників етносу в одній і тій самій чи в різних ситуаціях та відрізняє один народ від іншого (Степико, 1999, с. 23).

Поняття «етнічна культура» безпосередньо пов'язане з етносом та його свідомістю. Етнокультура твориться природним шляхом у середовищі свого етносу. Тому є природним явищем і водночас творчим, бо постійно передається від покоління до покоління, зазнаючи певних змін та наповнюючись новими елементами, образами, символами.

Найбільш точно визначення поняття «етнокультура», на наш погляд, належить професору М. Степико, який характеризує етнічну культуру як специфічну парадигму життєтворення, яка, акумулюючи в матеріальних і духовних цінностях, знакових системах певні знання, значення, творчі здібності й уміння народу, постає особливим способом буття етносу щодо інших спільнот людей. Етнічна культура виступає онтологією людської суб'єктивності, тобто сферою формування та покладання смислів, що структурують етнічне буття (Степико, 1999).

В. Лісовий так тлумачить поняття етнокультури: «це культура, першоджерелом якої є колективна творчість даної спільноти, що включає спосіб життя, світогляд, мову, народне мистецтво. У сучасних суспільствах

етнокультура не існує відокремлено від професійної («високої») культури і є її складником; цей складник у вигляді «етнічного осердя» значною мірою визначає самобутність національної культури в сучасних державах» (Лісовий).

Отже, під етнічною культурою традиційно розуміють сукупність елементів матеріальної та духовної культури етносу, які є основною етнодиференційною ознакою. Етнокультура безпосередньо пов'язана з народною творчістю, бо саме фольклор відтворює сталу традицію, сферу безперервних та необмежених змін.

Етнічна культура втілює у собі мудрість виховання певної спільноти. Поняття «етнічна культура» й «етнічне виховання» перебувають у тісному взаємозв'язку. Сутність етнокультурного виховання дослідники визначають як усвідомлення індивідом всіх таємниць образів, знаків, символів свого етносу, бажання отримати відповідь на запитання «Хто я є?» (Маєвська, 2005).

Національна культура є національним світом, де етнокультурна компетентність виконує функцію ядра, справжнього механізму, який зберігає етнічні ознаки, навіть за несприятливих для нього етнокультурних умов. Внутрішньою формою культури є життєвий досвід народу, який для наступних поколінь і окремої людини набуває рис як об'єктивної реальності (звичаї, обряди, стереотипи), так і суб'єктивного ставлення до них окремих членів спільноти. Саме народна педагогіка є основним джерелом освітніх і виховних практик багато століть.

Поняття «етнопедагогіка» в науковий обіг ввів Г. Волков. Етнопедагогіка трактується як наука про досвід народних мас щодо виховання підрастаючого покоління. Вона вивчає шляхи реалізації прогресивних педагогічних ідей народу в сучасній педагогічній практиці, з'ясовує педагогічний зміст багатьох явищ народного життя і їх відповідність сучасним виховним завданням. Народна педагогіка є складовою частиною народної (етнічної) культури. Це той могутній феномен, що забезпечує збереження національного характеру, звичок і психології людини, – вважає М. Стельмахович (Стельмахович, 1997, с. 5).

За таких обставин варто звернутися до традицій народного виховання, що є предметом етнопедагогіки – науки, яка вивчає прийоми, методи, методики навчання і виховання, вироблені конкретним етносом у процесі етногенезу для забезпечення цілеспрямованого відтворення знань, умінь, навичок, якостей особистості, що необхідні для якісного функціонування етносу в просторі й часі. В етнопедагогіці слід виокремити два важливих розділи: національний зміст і етнічно зумовлені методи виховання. До першого відноситься власне етнокультура і загальнолюдські знання, що

розглядаються саме в її ракурсі; до другого – методичне забезпечення, яке дозволяє найкращим чином враховувати психологічні особливості сприйняття і мислення представників етносу. Етнопедагогіка сьогодні займає особливе місце серед педагогічних наук, покликаних допомагати здійснювати етнокультурне виховання, що виступає серцевиною національного виховання у будь-якій державі, оскільки середовище для «вживання» в народні традиції в сучасному соціумі майже втрачено. Налаштувати ж дитину на самостійний рух у просторі етнокультури можна лише за умов її діалогу з цією культурою.

Саме тому сьогодні важливого значення набуває як формування загальнокультурної, так і етнокультурної компетентностей особистості. Загальнокультурна компетентність – це знання особливостей національної та загальнонародської культури, духовно-моральних основ життя людини й людства, окремих народів, культурологічних основ сімейних, соціальних, суспільних явищ і традицій, ролі науки та релігії в житті людини, їх впливу на світ; компетентності в побутовій і культурно-дозвіллевій сфері.

Компетентність етнокультурна, за М. Шульгою, – це особистісна якість, що формується в результаті цілеспрямованого і спонтанного, організованого і стихійного засвоєння людиною (у процесі соціалізації) культури свого народу в усіх її виявах: традиційно-побутових, фольклорних, професійних, в наукових і емпіричних знаннях, на емоційному і раціональному рівнях. Етнокультурна компетентність особи охоплює передусім знання величезного прошарку елементів етнічної культури, починаючи з елементарних невербальних комунікацій (жести, ритми, пози, міміка, вираз очей) до узагальнюючих моральних і правових норм. Етнокультурно компетентною є особа, яка вільно орієнтується у світі значень культури певного народу, яка вільно розуміє мову цієї культури і вільно творить цією мовою (Шульга).

На думку Л. Маєвської (2005), етнокультурна компетентність – це ступінь вияву людиною знань, умінь і навичок, які дозволяють їй правильно оцінювати специфіку і умови взаємодії, взаємовідносин з представниками інших етнічних спільнот, знаходити адекватні форми співробітництва з ними з метою підтримання атмосфери взаєморозуміння і взаємної довіри (Маєвська, 2005, с. 114). Така компетентність формує правильне розуміння національних культур і повагу до них та дозволяє особистості якісно взаємодіяти з представниками інших етносів, враховуючи особливості їхньої національної культури, характеру, традиційного способу життєдіяльності, релігії, етикету, та ставитися до них толерантно.

Етнокультурна компетентність є складником загальнокультурної компетентності як однієї з ключових компетентностей. Етнокультурна

компетентність дошкільника – інтегративне особистісне утворення, що вирізняється високим рівнем знань у дітей про вірування, традиції, звичаї, обряди певного етносу; володіння засобами передачі системи етнокультурних знань, умінь та навичок, які перебувають у постійному розвитку й удосконаленні в межах певної етнокультури, а також механізмами донесення наступним поколінням етнокультурного досвіду, транслятором якого є педагог.

Етнокультурна компетентність має складну структуру, а тому і непростий механізм формування, що робить цей процес складним і тривалим у часі, – зауважує Ю. Косенко (2008). Цей процес розглядається як отримання індивідом об'єктивних знань та уявлень щодо своєї етнічної культури, історії рідного краю, духовно-моральних цінностей і особливостей своєї нації (Косенко, 2008, с. 69).

Отже, саме етнокультурна компетентність особистості забезпечує вічність життя нації та народу. Вчені по-різному підходять до визначення вікового періоду, найбільш чутливого до закладання основ етнокультурної компетентності. Дослідниця Н. Лисенко (2005) виділяє три етапи, які проходить особистість під час формування етнокультурної компетентності:

I – етап (5-10 років) – досягнення елементарної грамотності в галузі власної етнічної культури, а також інших етнічних культур, що проживають поруч.

II – етап (11-15 років) – досягнення функціональної грамотності в галузі своєї рідної культури та етнічних культур своєї країни, а також елементарної грамотності в галузі етнокультур сусідніх країн. На цьому етапі етнічна ідентичність повинна бути сформована в повному обсязі.

III – етап (15-18 років) – досягнення освіченості в галузі етнокультури своєї країни та елементарної грамотності в галузі етнокультур народів світу.

Слід зазначити, що розширення соціального світу дитини у дошкільному віці, усвідомлення й осмислення нею різних елементів національної культури в порівнянні з іншими етносами обумовлює активізацію її етнічної свідомості й самосвідомості. Процес усвідомлення дитиною смислових категорій етносу починається вже у дошкільному віці. Осмислюючи зміст і особливості власного етносу в порівнянні з іншими, дитина ідентифікує себе як представника власного етносу й визначає у себе базові етнокультурні ознаки, що поєднують її з іншими представниками власної нації. Водночас через обмеженість розвитку свідомості й особистісного зростання процеси етнічної самоідентифікації особистості у дошкільному віці є недостатньо осмисленими, а формування конструктів

етнічної свідомості й самосвідомості відбувається переважно на формальному рівні етнічної самоідентифікації особистості.

Розвиток етнічної свідомості й самосвідомості особистості починається вже на ранніх етапах онтогенезу. У процесі взаємодії з представниками різних етносів особистість вже у дошкільному віці здійснює первинну диференціацію різних етносів і культур. Розвиток свідомості дитини дошкільного віку забезпечує її переорієнтацію з зовнішніх, фізичних ознак на особистісні якості представників різних націй. У старшому дошкільному віці, в умовах навчання і виховання, дитина ідентифікує себе з реальними та літературними представниками власного етносу, що сприяє первинному становленню у неї етнокультурних уявлень, цінностей, установок.

Основу структури етнічної культури складає система міжпоколінної етнокультурної інформації, яка закладена в традиціях. Ю. Бромлей (1973) визначає три складові культури: суспільна свідомість людей; прояв свідомості в поведінці й діях; «матеріалізовані» результати діяльності. Важливим аспектом постають функції етнічної культури. О. Березюк (2014) виокремлює комунікативну, пізнавальну, знаково-символічну, відтворювальну функції.

Структурні компоненти та функції етнічної культури було враховано при визначенні основних елементів етнокультурної компетентності дошкільників.

Узагальнюючи різні підходи до визначення базових понять дослідження, етнокультурну компетентність дітей старшого дошкільного віку розглядаємо як інтегративну властивість особистості, що поєднує знання про виникнення, розвиток та етнокультурну самобутність рідного народу, а також мотиви, почуття, цінності, уміння, які доцільно реалізуються в практичній життєдіяльності із збереження та примноження української етнокультури.

Зазначимо, що етнокультурна компетентність є багатоаспектною за своїми проявами і відрізняється різною спрямованістю за способами формування. Структурними елементами етнокультурної компетентності дітей старшого дошкільного віку визначаємо наступні:

- пізнавальний компонент (інтерес до пізнання народної культури, оволодіння знаннями про культуру свого етносу та етнокультурні традиції дітей – друзів, сусідів – представників національних спільнот відповідно до вікових умов);
- емоційно-ціннісний компонент (потреба в збереженні її здобутків етнокультури, позитивне реагування і повага до різних чинників етнокультури);

- діяльнісний компонент (входження в етнокультурне середовище, вибір форм толерантної взаємодії в умовах поліетнічного складу народу).

Висновки. Отже, формування етнокультурної компетентності старших дошкільників передбачає організацію освітнього процесу, теоретичну основу якого складають сукупність педагогічних умов, які дозволяють здійснювати педагогічно доцільний взаємозв'язок між змістом, методами, формами освітньої діяльності дітей старшого дошкільного віку. Характеристику засобів формування етнокультурної компетентності старших дошкільників розглянемо в наступній роботі.

Література

1. Березюк О. С. Педагогічні засади формування етнокультурної компетентності особистості. *Тенденції модернізації національних освітніх систем: збірник наукових праць*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 158 с.
2. Бромлей Ю. Этнос и этнография. Москва: Наука, 1973. С. 47.
3. Косенко Ю. Етнопедагогічний підхід до професійної підготовки майбутніх педагогів дошкільних навчальних закладів. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*, 2008. Випуск XIX-XX. С. 67–74.
4. Лисенко Н. В. Українська етнопедагогіка: навчально-методичний посібник / за ред. акад. В. Кононенка. Івано-Франківськ, 2005. 508 с.
5. Лісовий В. Етнокультура. Філософський енциклопедичний словник. URL: https://archive.org/stream/filosofskiy_entsyklop/filosofskiy_entsyklop_djvu.txt (дата звернення: 15.01.2023)
6. Масвська Л. М. Етнокультурне виховання: погляд на проблему. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2005. № 8. С. 95-98.
7. Нікіщенко Ю. І. Поняття «етнічна культура» і «традиційна культура» в етнокультурології: *Наукові записки Національний ун-т «Кієво-Могилянська Академія». Теорія та історія культури*. Київ, 2004. Т. 24. С. 4-12.
8. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. Київ: ІЗМН, 1997. 232 с.
9. Степико М. Т. Філософсько-методологічний аналіз становлення та буття етнопонаціональних спільнот : автореф. дис. ... д-ра філос. н.: 09.00.03. К., 1999. 34 с.
10. Шульга М. Компетентність етнокультурна. Етнічний довідник: поняття та терміни. URL: <http://ethnography.national.org.ua/glossary/k.html> (дата звернення: 15.01.2023)

References

1. Bereziuk, O. S. (2014). Pedagogical principles of the formation of ethnocultural competence of the individual [Pedagogical principles of the formation of ethnocultural competence of the individual]. *Tendencies of modernization of national educational systems: collection of scientific works*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka (ukr).
2. Bromlei, Yu. (1973). Ethnos and ethnography [Ethnos and Ethnography]. Moskva : Nauka (rus).

3. Kosenko, Yu. (2008). Etnopedahohichniy pidkhdid do profesiinoi pidhotovky maibutnykh pedahohiv doshkilnykh navchalnykh zakladiv [Ethno-pedagogical approach to professional training of future teachers of preschool educational institutions]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Pedahohika. Vypusk 19-20*. S. 67–74 (ukr).
4. Lysenko, N. V. (2005). *Ukrainska etnopedahohika: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Ukrainian ethnopedagogy: educational and methodological manual]. Ivano-Frankivsk, S. 508 (ukr).
5. Lisovyi, V. *Etnokultura. Filosofskiy entsyklopedychniy slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Retrieved from: https://archive.org/stream/filosofskiy_entsyklop/filosofskiy_entsyklop_djvu.txt (date of appeal: 15.01.2023) (ukr).
6. Maievska, L. M. (2005). Etnokulturne vykhovannia: pohliad na problemu [Ethnocultural education: a view of the problem]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: Seriya «Pedahohika. Sotsialna robota»*, (8), S. 95-98 (ukr).
7. Nikishchenko, Yu. I. (2004). Poniattia «etnichna kultura» i «tradytsiina kultura» v etnokulturolohii [Concepts of «ethnic culture» and «traditional culture» in ethnocultural studies]. *Naukovi zapysky Natsionalnyi un-t «Kyievo-Mohylianska Akademiia». Teoriia ta istoriia kultury*. Kyiv, 24. S. 4-12 (ukr).
8. Stelmakhovych, M. H. (1997). *Ukrainska narodna pedahohika* [Ukrainian folk pedagogy]. Kyiv: IZMN, S. 232 (ukr).
9. Stepyko, M. T. (1999). *Filosofsko-metodolohichniy analiz stanovlennia ta buttia etnonatsionalnykh spilnot* [Philosophical and methodological analysis of the formation and existence of ethno-national communities] : avtoref. dys. ... dok. filosof. nauk. 09.00.03. Kyiv, S. 34 (ukr).
10. Shulha, M. *Kompetentnist etnokulturna* [Ethno-cultural competence]. Etnichniy dovidnyk: poniattia ta terminy. Retrieved from: <http://etnography.national.org.ua/glossary/k.html> (date of appeal: 15.01.2023) (ukr).

ESSENCE AND STRUCTURE OF ETHNO-CULTURAL COMPETENCE OF PRESCHOOL CHILDREN

S. Ivanchuk, N. Heorhian

Ukraine is in a dynamic space in which there is a constant mixing of cultures, which gives rise to the problem of the ethno-cultural identity of people living on its territory, because Ukrainians perceive nationality through culture.

The article defines the concepts of «culture», «ethnic culture», «ethnopedagogy».

Two important sections of ethnopedagogy are singled out: national content (ethnoculture itself and universal human knowledge, which are considered precisely from its perspective) and ethnically determined methods of education (methodical support that allows taking into account the psychological features of the perception and thinking of representatives of the ethnic group in the best possible way).

The concept of ethnocultural competence of a preschooler is defined (an integrative personality trait that combines knowledge about the origin, development, and ethnocultural

identity of the native people, as well as motives, feelings, values, and skills that are expediently implemented in practical life activities for the preservation and propagation of Ukrainian ethnoculture). The essence and structure of ethnocultural competence of a preschooler is substantiated (cognitive component (interest in learning about national culture, mastering knowledge about the culture of one's ethnicity and ethnocultural traditions of children - friends, neighbors - representatives of national communities in accordance with age conditions); emotional and valuable component (the need to preserve it achievements of ethnoculture, positive response and respect for various factors of ethnoculture); the activity component (entering the ethnocultural environment, choosing forms of tolerant interaction in the conditions of the multiethnic composition of the people).

Three stages are described that an individual goes through during the formation of ethno-cultural competence, which can be conditionally correlated with degrees of education.

Key words: *culture, ethnic culture, ethnopedagogy, ethnocultural competence, preschool children.*

Іванчук Сабіна Айдинівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Дніпро, Україна). E-mail: ivanchuk.sabina@gmail.com

Ivanchuk Sabina Auidynivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Preschool Education of SHEI «Donbas State Pedagogical University» (Dnipro, Ukraine). E-mail: ivanchuk.sabina@gmail.com

Георгян Надія Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Дніпро, Україна). E-mail: georgayn1963@gmail.com

Heorhian Nadiia Mykhailivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Preschool Education of SHEI «Donbas State Pedagogical University» (Dnipro, Ukraine). E-mail: georgayn1963@gmail.com